

תוכן העניינים

ז	שלמי תודה
ט	ראש דבר
1	פרק א: מהפכת האמונה – מריבוי אלילים לאל יחיד
15	פרק ב: מהפכה ספרותית – יצירת הסיפורת
	פרק ג: מהפכה דיסקטית – ספר התורה והשילוב
37	בין חוק להיסטוריוגרפיה
57	פרק ד: מהפכה משפטית – חוק אלוהי ולאומי
80	פרק ה: מהפכה חברתית – יום השבת
87	פרק ו: מהפכה היסטוריוגרפית – תולדות הגמול האלוהי
99	פרק ז: מהפכה שקטה – אופוזיציה למוסד המלוכה
117	פרק ח: מהפכת ירושלים – עיר קודש יחידה
131	פרק ט: מהפכת הנבואה – ביקורת מוסרית
	פרק י: מהפכה אוניברסליסטית – ירושלים,
146	בית תפילה לכל העמים
157	פרק יא: ספר תהלים – דמוקרטיזציה של התפילה
177	פרק יב: מעָבֵר לעתיד – המהפך האופטימי
197	פרק יג: מהפך – מספרות חול לספרות קודש

222	פרק יד: המהפכה המדרשית
238	פרק טו: מהפכת הקאנון – מספרייה לספר
256	פרק טז: מהפכת התפוצה
271	אחרית דבר
282	רשימת מקורות

ראש דבר

ספר התנ"ך עודנו הספר הנמכר ביותר, מאז החלו ספרים לעבור מיד ליד ועד היום הזה, ויש יסוד להנחה ולתקווה שהוא גם הספר הנקרא ביותר. התנ"ך הוא אבן הפינה של תרבות ישראל, תשתית לדתות המונותאיסטיות האחרות – הנצרות והאיסלאם – ואחד היסודות האיתנים שעליו מושתתת תרבות המערב. השפעתו מוקרנת אף מעבר לאלה.

כל אדם האוחז בידו ספר תנ"ך בפינה כלשהי של עולמנו מחזיק ספר מודפס וכרוך וקורא בו בלשון עמו, קריאה המושפעת מן ההקשר החברתי, מן המסורת התרבותית – בין דתית ובין חילונית – המהווה את עולמו הרוחני.

מאות רבות של שנים חלפו מאז המצאת הדפוס, שאפשרה הפצה רבת היקף של התנ"ך ומסירתו לכל החפץ בו. למעלה מאלפיים שנים עברו מאז החלו להריק את התנ"ך מלשונו העברית ללשונות עם ועם, כך שאין לך כמעט אדם בעולמנו המבקש לקרוא בתנ"ך ולא יכול. מצב זה של נגישות מוחלטת לתנ"ך עלול להטעות ולעורר מחשבה כי כך היו פני הדברים מקדמת דנא, ולא היא: ראשיתו של ספר התנ"ך, ובעצם של הספרייה המרכיבה אותו, בקרב עם קטן היושב בארץ קטנה, מוקף על ידי עמים ותרבויות גדולים ועצומים ממנו. את הכוח המניע לראשית הכתיבה, להעלאת המסורות שבעל פה על הכתב, יש לבקש במהפכה המונותאיסטית, בבעיטה המהדהדת בעולם האילי ובהמרתו באמונה באל אחד ויחיד, בורא עולם ושליטו, שבחר בעם ישראל לעובדו ולשמור את מצוותיו.

ההתנתקות מן העולם האילי אינה המהפכה היחידה המקופלת

בין דפי הספר. ספר התנ"ך הוא ספר "מהפכת אלוהים", ונשמע בו
הד קולן של מהפכות אמוניות, חברתיות וספרותיות רבות.
בספרנו נציג את היסודות המהפכניים שעיצבו את ספר התנ"ך,
ביצרו את גבולותיה של אסופת ספריו והיו אבן שואבת למאמינים,
לפרשנים, לקוראים וליוצרים, מדור דור.

פרק ב

מהפכה ספרותית – יצירת הסיפורת

ההיסטוריוגרפיה המקראית המספרת את תולדות עם ישראל חובקת את המכלול הרצוף שמבראשית ועד מלכים וכן את הספרים רות, אסתר, דניאל א-ו, עזרא ונחמיה ודברי הימים. הסיפורת היא עיקר מניינה ובניינה של ההיסטוריוגרפיה (אף כי זו מארחת סוגות ספרותיות נוספות: חוק והוראות פולחן (בתורה), פרקי שירה, נאומים, כרוניקות ורשימות, פרקי זיכרונות וכמובן נוסחאות עריכה המלכדות את היחידות הספרותיות השונות לכדי מעשה תשבץ ומשנה סדורה. פרקי סיפורת נוספים במקרא מצויים בפרקים הביוגרפיים של ספר ירמיה, ספר יונה כולו הוא סיפור, והדיאלוגים של ספר איוב מוקפים בסיפור מסגרת. שפעת הסיפורים בתנ"ך מפתיעה לנוכח מיעוטם של הסיפורים בספרות המזרח הקדום: אוצרות הספרות המצרית הקדומה חשפו לפנינו סיפורים בודדים, כסיפור סינוה (כתבי־היד העתיקים שלו הם לערך משנת 1800 לפנה"ס) וכסיפור שני האחים, המגלה דמיון מה לסיפור יוסף ואשת פוטיפר (כתב היד לערך משנת 1225 לפנה"ס). הספרות הכנענית העדיפה את הסוגה של השירה האפית, וכמוהו הספרות המסופוטמית. אף על פי כן, ממסופוטמיה הגיעו סיפורים כמעשה העני מניפור (העותק השלם המצוי של המעשייה הוא מסוף המאה השמינית לפנה"ס) וסיפור המסגרת לספר אחיקר החכם, הכתוב ארמית, שמוצאו באשור. מיעוט הסיפורים במרחב האופף את ישראל הקדומה מדגיש כי רוחב היריעה של הסיפורת המקראית הוא ביטוי למהפכה ספרותית רבת עוצמה.

הסיפורים המקראיים קצרים ברובם, מפסוקים בודדים, כגון כמה מן האנקדוטות על אודות נְסִי אלישע (מלכים-ב ב, יט-כב; שם פס' כג-כד; ד, לח-מא; שם פס' מב-מד), ועד כארבעים פסוקים, כגון סיפור נבואתו של מיכיהו בן ימלה על מות אחאב (מלכים-א כב, א-לח), ואף למעלה מזה, כסיפור המפגש בין רבקה לעבר אברהם (בראשית כד). יוצאות דופן הן הנובלות: סיפור יוסף (בראשית לז; לט-מח; נ), סיפור ירושת כס דוד (שמואל-ב יא-כ; מלכים-א א-ב), יונה, רות ומגילת אסתר.

לכתיבת רבים מן הסיפורים קדמה היסטוריה ארוכה של מסירתם מדור לדור, מפה לאוזן, מפה לפה, במגוון גרסאות, על דרך הכתוב ביחס לחשוב במאורעות בהיסטוריה המקראית, יציאת מצרים: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים" (שמות יג, ח; ראו עוד שם יב, כו-כז; דברים ו, כ-כד).

ספרות המקרא מדגישה את חשיבותה של פעולת הסיפור ותכליתו, ושוב ביחס לקורות העם במצרים ויציאתו ממנה, כגון: "ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שתי אתתי אלה בקרב. ולמען תספר באזני בנך וכן בנך את אשר התעללתי במצרים ואת אתתי אשר שמתי בם וידעתם כי אני ה'" (שמות י, א-ב). מזמור עז בתהלים קושר בין הסיפור, הפצת המסורת, לבין שמירת המצוות: "למען ידעו דור אחרון בנים יולדו יקמו ויספרו לבניהם. וישימו באלהים כסלם ולא ישכחו מעללי אל ומצותיו ינצרו" (פס' ו-ז).

גדעון, הבקיא במסורת אבות, מביע תמיהתו, בתשובתו לברכת המלאך הדובר אליו, על הפער בין ישועות העבר לבין עליבות ההווה: "כי אדני ויש ה' עמנו ולמה מצאתנו כל זאת ואיה כל נפלאותי אשר ספרו לנו אבותינו לאמר הלא ממצרים העלנו ה' ועתה נטשנו ה' ויתננו בכף מדין" (שופטים ו, יג).

בשעה כלשהי במהלך ההיסטוריה התעוררה התחושה כי אין די בסיפור על פה ויש להעלות את מסורות העבר הנוילות, על אין ספור גרסאותיהן, על הכתב כדי לגבש מסורת אחידה ומחייבת,

פרק יג

מהפך – מספרות חול לספרות קודש

כבר ציינו, ושכנו והדגשנו, כי המקרא הוא המניפסט של המהפכה המונותאיסטית. בפרק ב הראינו כיצד מסורות שבעל פה הותאמו עם העלאתן על הכתב לדרישות של האמונה החדשה. בפרק זה נצביע על גל נוסף של המהפכה המעצבת את אט את המניפסט שלה, את הקאנון של כתבי הקודש: ספיחת יצירות מעולם החול אל ספרות הקודש, שיקוען בה, התאמתן וסיגולן לרוחה. גם אם יאמר האומר כי הדת מילאה תפקיד חשוב בעולמם של קדמונינו, עדיין יוסכם עלינו כי לא כל תחום ופעילות בחייהם נשקו לדת. ומה שנכון לגבי החיים תקף גם לעולם הספרות: טקסטים רבים המייצגים סוגות ספרותיות מגוונות נבעו מעולם החולין.

את עיוננו בקירוב החול אל הקודש נפתח בבחינת דוגמאות לשיקוען של שירות חולין בסיפורת. בעקבותיה של רשימת יוחסין המונה את הדורות הנובעים מקין, מופיע שירו של למך הפונה לנשיו: "עדה וצלה שמען קולי נשי למך האֵנָה אִמְרתי כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי. כי שבעתים יקם קין ולמך שבעים ושבעה" (בראשית ד, כג-כד). בשירו מבקש למך להרשים את נשיו בנחישותו לנקום; איש, ואפילו ילד, שיהינו לפגוע בו, ואפילו תהא פגיעתם קלה, פצע וחבורה ולא עוד, לא יינקו, והוא יקום עליהם להורגם נפש.

המילים "כי שבעתים יקם קין" (פס' כד) בשיר חולין זה מתבארות בטקסט הנוכחי מכוח הסיפור המקדים את השיר. כאשר מביע קין את חששו "והיה כל מצאי יהרגני" (פס' יד) משיב לו ה': "לכן כל